

SAAROMRÅDET

IN MEMORIAM

Av docenten N. G. EHRNROOTH, Stockholm

DEN 1 mars 1946 hade 11 år förflutit sedan Saarområdet genom Nationernas Förbunds befullmäktigade representant baron Aloisi överlämnades till Tyska riket, som vid detta tillfälle företrädde av inrikesminister Frick. Sedan i fjol har Saarfrågan åter blivit aktuell genom general de Gaulles krav på dess totala och definitiva införlivande med Frankrike. Den kommande fredskonferensen kommer alltså att ånyo upptaga ett Saarproblem på dagordningen, vilket måhända motiverar en kort återblick på vad som tidigare förefallit i saken.

Saarområdet, som skapades genom den s. k. Saar-statuten i fredstraktaten i Versailles, hade sin uppkomst att tacka framförallt en konkret orsak — sina kolgruvor. Under reträtten i Nordfrankrike 1918, där tyskarna för första gången i modern tid tillämpade den ominösa »brända jordens taktik», förstördes mer eller mindre fullständigt de nordfranska kolgruvorna. För att i möjligaste mån kunna kompensera denna förlust, som allvarligt hotade det franska näringslivet, beslöts i Versailles att Frankrike som vederlag för en viss tid skulle övertaga äganderätten till de kolgruvor, som befunno sig i den preussiska statens ägo i det s. k. Saar-bäckenet i Sydvästra Tyskland. För att möjliggöra gruvornas exploatering blev det dock nödvändigt att ställa ett visst begränsat område under särskild administration, skild från det Tyska rikets och detta skedde genom att konstituera det s. k. Saar-området, som ett självständigt förvaltningsområde under Nationernas förbunds överhöghet.

Var alltså grundorsaken till Saarområdets uppkomst av välmotiverad ekonomisk natur, skall icke förnekas att vissa sekundära politiska element jämväl spelade in. Såväl Clémenceau som marskalk Foch hade utan tvivel helst sett Rhen som gräns mellan Tyskland och Frankrike och även om de under trycket av Englands och Amerikas kompakta motstånd blevo tvungna att uppgiva de positioner som även Napoleon en gång försökt uppnå, fasthöllo de med så mycket större seghet vid de mål som Lud-

vig XIV:s utrikespolitik ställt för sig i gränstrakterna mellan Frankrike och Tyskland. Det är i ljuset av denna inställning de franska fredsdelegaternas framförda mening bör ses, att de trakter som det s. k. Saarbäckenet omfattade, i lika hög grad som Elsass och Lothringen vore gammal fransk mark. Något väl lättvindigt tillfogades att befolkningen på detta område även innefattade 150,000 franska saarländare. Detta påstående var icke med verkligheten överensstämmande, med mindre man utsträckte Saarområdets gränser ett gott stycke in i Elsass eller Lothringen. Däremot kan sägas, att den materiella kulturen i Saarbäckenet och f. ö. långt in i Pfalz, i mycket hög grad var franskt influerad, likaväl som Code Napoléon fortfarande var i kraft. Voro elsasslothingarna till sin politiska inställning nästan helt franskt orienterade, med undantag för de elsassiska autonomisterna, vilka dock icke sympatiserade med Tyskland, var detta icke fallet med saarländarna. Reminiscenser från Ludvig den XIV:s tid funnos kvar i namn som Saarlouis (vilket allmänt användes i stället för den tyska formen Saarlautern), i Vaubans befästningsverk på olika ställen och i bruket av franska ord som »vite» (schnell), men det var också allt.

Såsom gränserna uppdrogos för Saarområdet kom det att uteslutande omfatta delar av den förra preussiska Rhenprovinzen och en del av bayerska Pfalz, utan några elsassiska eller lothringiska element. Gränsen mellan Saarområdet och Frankrike blev alltså identisk med riksgränsen mellan Tyskland och Frankrike före år 1871. Själva området hade en areal av 1,912 km² med en befolkning på 828,128 personer, eller 433 per km², vilket utgjorde den största befolkningstätheten i Europa (1934).

Sin betydelse och sin raison d'être erhöll Saarområdet, som sagt, genom sina kolgruvor och den av dem beroende metallindustrin. Genom freden i Versailles åstadkoms emellertid vissa industriella strukturförändringar, vilka kommo att spela en betydande roll för den kommande utvecklingen. Saarområdet befann sig nämligen i tullunion med Frankrike, medan tullgränsen mot Tyskland hela tiden upprätthölls. Detta hade till följd, att den saarländska metallindustrin fortfarande kunde begagna sig av den lothringiska minnettemalmen, den ena grundförutsättningen för dess existens. Samtidigt uppträdde saarkolen som en faktor på den franska marknaden, i stället för att som tidigare ha konkurrerat med Ruhrkolen hos de sydvästtyska konsumenterna. När de nordfranska gruvorna åter blevo satta i stånd, vilket skedde snabbare

än beräknat, kom denna konkurrens från saarkolets sida att på vissa håll i Frankrike kännas besvärlig, en faktor som spelade en roll för Frankrikes inställning till den slutliga Saaromröstningen.

I fransk regi sköttes saargruvorna genom en statlig förvaltning, medan de franska intressena i metallindustrien voro av privaträttslig natur. Sålunda ägdes betydande aktieposter i de stora stålverken i Dillingen, vilka bl. a. levererade pansarplåt till den tyska krigsmarinen, av franska intressenter. I andra företag var den luxemburgiska stålkartellen A. R. B. E. D. en av de största delägarna.

I ekonomiskt-geografiskt hänseende var Saarområdet alltså ett mycket utpräglat industridistrikt, med något jordbruk i den pfalziska delen av landet. Märkligt är att inga vinodlingar funnos på det politiska Saarområdet. Det påstås att de franska vinodlarna velat undgå konkurrensen från Saarvinerna och i den riktningen påverkat gränsdragningen, vilket i och för sig icke verkar särskilt sannolikt i betraktande av att den franska vinkartan icke innehåller viner av Saarvinets typ.

Saarbefolkningen, som till sin majoritet bestod av gruv- och metallarbetare, var till konfessionen till 2/3 delar katolsk och tillhörde centrumpartiet eller något av vänsterpartierna. Ett undantag utgjorde de tidigare preussiska ämbetsfamiljerna. Rent politiskt sett innehade den katolska hierarkien en mycket stark ställning. Den preussiska delen av området hörde under biskopen i Trier, den bajerska under biskopen i Speyer. Inom affärslivet och särskilt då i huvudstaden Saarbrücken, belägen endast 7 km. från den franska gränsen i sydväst, spelade även judarna en viss roll. Deras antal uppgick dock icke till mer än 4,000 personer.

Saarområdet förvaltades på uppdrag av Nationernas förbund, av en regeringskommission, vars fem medlemmar valdes av förbundsrådet på ett år i sänder. En av dessa medlemmar skulle städse vara fransman och en saarländare. Styrelseformen var kollegial och de olika ministrarna skötte sina ministerier med den största självständighet. Saarbefolkningen representerades, utom av resp. medlem i regeringskommissionen, även av en folkvald församling på 30 personer, de s. k. »Landesrat». Detta hade dock uteslutande rådgivande funktioner.

Saarförfattningen bottnade ju, som nämnts, i helt praktiska orsaker och representerade icke något försök att giva uttryck åt befolkningens självbestämmerätt. Fransmännens ansatser att driva utvecklingen i riktning mot en annektering strandade på

president Wilsons motstånd. Vid ett tillfälle hotade presidenten t. o. m. att avbryta fredsförhandlingarna och resa hem. Kryssaren Washington låg redan med ångan uppe i Brest, men Clémenceau föll undan och Lloyd George lyckades få till stånd en kompromiss. Den gjordes i flygande fläng — Saarstatuten skrevs ihop på en enda natt av Tardieu —, och som en koncession åt amerikanarna infördes bestämmelsen, att en allmän omröstning om Saarregimens bestånd skulle äga rum efter 15 år.

Om Saarbefolkningen alltså icke åtnjöt fulla politiska rättigheter kompengserades den härför på olika sätt. Området var sålunda befriat från alla krigsskuldbetalningar. Värnplikt infördes ej heller. Till en början svarade en interallierad styrka (en fransk infanteribataljon, förstärkt med ett engelskt och ett belgiskt kompani) för ordningens upprätthållande, sedermera övertogs denna uppgift av ett svagt detachement saarländska gendarmer i förening med en inhemsk polisstyrka.

Medan centralförvaltningens tjänstemän till stor del voro utlänningar, utom fransmän, även schweizare, holländare, luxemburgare o. s. v. och regeringskommissionens officiella språk var franska och myntet franska francs, förblev lokalförvaltningen tysk. Trots detta förekom under större delen av Saarområdets existens knappast någon infiltrering av nazistiska element. Katolikerna dominerade starkt och endast 2 av de 30 medlemmarna i Landesrat tillhörde det nationalsocialistiska partiet.

Den tyska regeringens officiella inställning till Saarfrågan var från början av samma slag som dess attityd gentemot de besatta zonerna i Rhenlandet, d. v. s. i princip avvisande. Saarbefolkningen, som visade många prov på stor skicklighet i att på alla sätt profitera av den mellanställningen den hamnat i, lät även den i det offentliga hela den nationalistiska orkestern spela. Hela regimen förklarades konstituera ett eklatant övergrepp på befolkningens nationella rättigheter och ärliga försök till samarbete med den utländska regeringskommissionen sågos icke mycket till. Å andra sidan kunde de uppenbara fördelar den nya regimen förde med sig, icke minst i ekonomiskt avseende, icke undgå att utöva ett visst inflytande, och många inofficiella uttalanden till förmån för dess bibehållande även utöver de 15 åren förekommo titt och tätt.

De första åren från 1920 framåt betecknade, liksom även i andra delar av världen, en övergångsperiod. Frankrikes inflytande i regeringskommissionen var vid denna tid starkt och baserat på

de i Saarområdet och i dess omedelbara grannskap garnisonerade franska trupperna. Det kan icke råda något tvivel om att icke den första presidenten, Seineprefekten Rault, och hans medhjälpare rent tekniskt sett, med kunskap och skicklighet fyllde sitt värv, men i den Stresemannska internationella utjämningspolitikens hägn genomfördes likväl en övergång till en neutralare sammansättning av landets regering. År 1926 blev en kanadensare president för att följande år ersättas av engelsmannen sir Ernest Wilton, som sedermera efterträddes av en landsman, sir Godfrey Knox. De engelska presidenterna skötte både inrikes- och utrikesportföljerna. I betraktande av att Nationernas förbunds råd genom sin rapportör aldrig tog någon befattning med löpande Saarärenden och ytterst sällan med andra, betydde detta att presidenten i Saarområdet utövade ett avgörande inflytande på de viktigaste politiska frågornas handläggning. I synnerhet den diplomatiskt mycket förfarne Knox visade även under ganska brydsamma förhållanden stor skicklighet i detta avseende.

Den tyska regeringen, stödd av Saarpressen, gjorde städse allt för att framhålla, att Saarområdet utgjorde en anakronism, vilken så snart som möjligt borde bortskaffas. Man gick t. o. m. så långt som till att förklara, att en förvaltning sådan som Saarjärnvägarna saknade ekonomiska existensmöjligheter. I själva verket verifierades dessa utsagor alls icke av den ekonomiska utvecklingen. Saarregeringen, som på svenskt initiativ bl. a. fått en finländsk medlem (1928), senator Leo Ehrnrooth som chef för kommunikationerna och de allmänna arbetena, utförde en verksamhet som uteslutande tog sikte på befolkningens egen fördel. Ett betydelsefullt arbete utfördes på det sociala området, under världskrisens år inleddes en omfattande kolonisationsverksamhet, särskilt i form av trädgårdsodlingar för industriarbetarna och synnerligen omfattande allmänna arbeten kommo till utförande. Bl. a. ombyggdes hela vägnätet, telefonsystemet automatiserades och järnvägarnas driftsmetoder moderniserades.¹ Det visade sig t. o. m. möjligt att införa vissa skattelättnader och arbetstiden i gruvorna var 8 timmar mot 9 i Tyskland. Överhuvudtaget levde Saarbefolkningen under ekonomiska villkor, som hela tiden överträffade Tysklands och under världskrisen även Frankrikes. Saarregeringen hade utan tvivel lyckats utföra betydligt mera och

¹ Det förtjänar nämnas att det härigenom lyckades att driva dessa banor med vinst. Dessa vinstmedel disponerades sedan för allmänna ändamål till en höjd av över 32 miljoner francs.

åtgärder vidtogos även för att anskaffa ett internationellt lån för genomförandet av olika sociala och ekonomiska reformer. Detta projekt, som under medverkan av svenska bankinstitut redan avancerat rätt långt omintetgjordes slutligen genom den tyska riksregeringens åtgärder, emedan man på tyskt håll ville förhindra att Saarregeringen framstode som en positiv institution.

Den inre politiska utvecklingen förflöt i stort sett lugnt ända till Hitlers »Machtübernahme» år 1933. Trots nazisternas svaga ställning inom själva området vidtog nu en synnerligen aktiv propagandaverksamhet, som icke skydde några medel och som hade sina centraler på rikstyskt område. Särskilt farlig blev denna verksamhet sedan Saarnazisternas oduglige ledare Spaniol ersatts med den senare så beryktade gaulederen Bürckel. Situationen var så mycket betänkligare som de enda poliskommissarier som ur regeringens synpunkt kunde anses pålitliga voro tyska emigranter och gendarmeriet inte var tillräckligt övat och effektivt beväpnat och inte heller tillförlitligt ur politisk synpunkt. Under de lugna åren fram till 1933 hade Saaromröstningen, som skulle gå av stapeln 1935, knappast kastat någon skugga framför sig. I allmänhet var man inställd på att omröstningen skulle giva ett klart utslag för Tyskland. Någon propaganda eller andra åtgärder för att påverka stämningen i annan riktning hade icke vidtagits. Oviljan emot nazismen var emellertid mycket utpräglad i alla politiskt inflytelserika kretsar inom Saarområdet, vilket även förklarar Bürckels febrila verksamhet. Gentemot förhållandena i det tredje rikets förlovade land började den relativa idyllen vid stränderna av Saar framstå som något synnerligen eftersträfvansvärt. Utrensningen den 30 juni 1934, som ju även drabbade vida katolska kretsar, väckte mycken anstöt och ännu mer kuppen i Wien och det under ovanligt anstötliga former begångna mordet på Dollfuss. Skarp kritik, särskilt inom tysk-nationella kretsar, åstadkom Hitlers solidaritetsförklaring med Beuthenmördarna. Rikskansler v. Papen hade genom släkt och egendomar starka försänkningar inom Saarområdet, men den roll han eventuellt har spelat för den politiska utvecklingen där har aldrig kommit i dagen. Under alla omständigheter växte oppositionen mot nazismen och gav bl. a. upphov till en svag rent separatistisk rörelse, som huvudsakligen hade sitt stöd hos tyska emigranter. Katolikerna voro emellertid den avgörande faktorn.

För en uppmärksam iakttagare blev det ju längre det led alltmera tydligt att Saarbefolkningens majoritet helst önskade en

förlängning av regimen, då man hoppades på förändringar i anti-nazistisk riktning i Tyskland. Saarstatuten förutsatte även detta alternativ, tillika med möjligheterna att rösta på antingen Tyskland eller Frankrike. Svårigheten var blott den att det i statuten ingenting fanns utsagt om att Saarregimen kunde förlängas på begränsad tid. För att kunna motsvara befolkningens önsningar i det fallet — och det var mycket tydligt att endast en bråkdel ville taga risken av en förlängning på obestämd tid — hade fordrats Nationernas förbunds beslut om en ändring av Saarstatuten. De stormakter som närmast voro intresserade voro Tyskland, Frankrike och, om än i mindre grad, England. Även Vatikanen betraktade Saarfrågans lösning som ett problem av betydlig storleksordning.

Vad det nazistiska Tyskland beträffar, så hade det redan alltför tydligt demonstrerat sin åsikt i Saarfrågan, som även den en gång hörde till vad som av den tyske rikskanslern förklarats utgöra »det sista hindret för en definitiv fred i Europa». Englands intresse var givetvis betydligt mera periferiskt vid en tid då Medelhavsproblemen fångade huvuduppmärksamheten hos dess utrikesledning. T. o. m. den uppåtgående stjärnan Anthony Eden ägnade Saarfrågan en blott förströdd uppmärksamhet. Betydligt egendomligare var Frankrikes passivitet. Det var i själva verket endast den franska representanten i regeringskommissionen, M. Morize, som med någon energi verkade för den »franska» lösningen av Saarfrågan. Men ganska tydligt är att betydande storindustriella kretsar i Frankrike både på gruv- och metallområdet vid denna tid icke hade något emot att slippa konkurrensen av Saarindustriernas produkter. Den militära ledningen kännetecknades av ytterlig försiktighet och krigsministern Maginots skapelse hade börjat taga gestalt i form av en kraftig befästningslinje, som emellertid på höjden av Saarområdet gick ett par mil inne på franskt område längs kanten av den lothringiska högplatån, ett konkret tecken på att Saarområdet icke var avsett att ingå i det nya försvarssystemet.

Vatikanen, som under hela saartiden genom biskoparna i Trier och Speyer hållits underkunnig om de växlande stämningarna bland den katolska befolkningen, sände på sensommaren 1934 en särskild rapportör, sedermera biskopen av Antiokia Gustavo Testa till Saarbrücken för att införskaffa slutgiltig »inside information». Huru Testas sonderingar i detalj tillgått är icke känt, men säkert är att de katolska ledarna efter vidlyftiga förhandlingar fingo

order att rösta för en anslutning till Tyskland. Detta beslut avgjorde faktiskt omröstningen på förhand. Testa själv nämnde i ett samtal, att katolikerna med säkerhet kunde räkna på 40 % av väljarna, men att antalet förmodligen skulle bli mycket större.

Rent praktiskt framstod för regeringskommissionen mot slutet av år 1934 som huvuduppgift att organisera folkomröstningen så, att fria val kunde garanteras (Kommissionens sammansättning var vid denna tid följande: President sir G. G. Knox, fungerande som utrikes- och inrikesminister; J. Morize, Frankrike, finansminister; senator Leo Ehrnrooth, kommunikationsminister; dr. M. Zoricic, Jugoslavien, justitieminister; B. Kossman, saarländare, social- och jordbruksminister). Härvid måste för det första tagas i betraktande att regeringskommissionen icke hade till sitt förfogande något säkert instrument ens för att upprätthålla den vanliga ordningen, för att icke tala om de särskilt tillspetsade förhållanden under vilka folkomröstningen måste gå av stapeln. Tillgången vid de tyska valen i mars 1933 utgjorde ett avskräckande exempel. Fransk militär fanns visserligen tillgänglig i Saarområdets omedelbara närhet, men kunde knappast användas för detta ändamål i betraktande av att Frankrike var intressent i själva folkomröstningsfrågan. De 1,000 saarländska gendarmerna voro som nämnts ej fullt pålitliga. Under sådana omständigheter lyckades regeringskommissionen hos förbundsrådet genomdriva, att en internationell militärstyrka skulle detacheras till Saarområdet för att upprätthålla ordningen. Italien ställde huvudstyrkan med ungefär 3 bataljoner infanteri, medan England representerades av en något mindre styrka och Sverige och Holland slutligen av ungefär ett kompani var. Övervakandet av själva omröstningsproceduren anförtroddes åt en särskild omröstningskommission under ordförandeskap av landshövding G. Rodhe och till dess förfogande ställdes en mycket stor internationell personal, vars viktigaste uppgift var att göra upp vallängderna. Ett antal utländska polisofficerare, bland vilka märktes Norrköpings polismästare Kleberg, tillkallades även. Även Quislings beryktade polisminister Lie hörde till denna grupp och vissa av hans ämbetsåtgärder tyder på att han redan nu slagit in på den ödesdigra bana som senare fört fram hans namn i rampljuset. Hans verksamhet blev dock i tid neutraliserad av hans uppmärksamma kolleger.

Utom omröstningskommissionen tillsattes även internationell omröstningsdomstol för att avgöra besvär över vallängderna m. m. Till medlem i denna kallades bl. a. hovrättsrådet Nordenfalk.

Efter det den katolska kyrkan genom ett upprop av prästerskapet kort före valdagen, fattat position till förmån för anslutning till Tyskland kunde ingen tvekan om folkomröstningens utgång föreligga. Valet förrättades den 13 januari 1935 och gav till resultat att 447,000 av 540,000 röstberättigade avgåvo sitt votum till Tysklands förmån. För status quo alternativet röstade 46,500 personer eller 8,8 % och för anslutning till Frankrike 2,124 personer, medan 11,500 underläto att rösta.

Regeringskommissionen fortsatte sin verksamhet med avvecklingen av den internationella förvaltningen till utgången av februari, då området överlämnades till Tyskland.

Tillsättandet av Saarregimen utgjorde förvisso ett experiment för att lösa de ekonomiska och politiska problem som uppkomma mellan segrare och besegrade efter en väpnad konflikt. I och för sig torde man kunna säga att det lyckades. Vid förra världskrigets slut hade det icke varit möjligt att ordna den detalj av reparationsproblemet som saarindustrierna skulle stå för på annat sätt än genom en internationell förvaltning. Det visade sig även vara till fördel för den tyska befolkningen, som på detta sätt undgick många av de vådor utvecklingen i moderlandet förde med sig.